

Alina Maria Basak

Zaspokajanie potrzeb i socjalizacja dziecka w rodzinie

Pedagogika Rodziny 1/3/4, 101-109

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Alina Maria Basak

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Zaspokajanie potrzeb i socjalizacja dziecka w rodzinie

Streszczenie

Rodzina jest naturalnym systemem i podstawową grupą społeczną, która zaspokaja fizyczne, psychiczne i społeczne potrzeby człowieka. W rodzinie zachodzi proces socjalizacji dziecka, dzięki któremu wzrasta ono na dorosłego człowieka, osobę przygotowaną do uczestnictwa w życiu społecznym. W rodzinie dziecko uczy się po raz pierwszy norm postępowania i jest wdrażane do funkcjonowania w czekających go rolach społecznych.

Summary

A family is a natural system and a basic social group which satisfies physical, mental and social needs of a man. It is in a family where a process of child's socialization takes place, thanks to which a child grows to become an adult, a person prepared to take part in a social life. It is in a family where children learn norms of conduct for the first time and they are trained to function in social roles waiting for them

1. Zaspokajanie potrzeb i socjalizacja dziecka w rodzinie

Rodzina jest naturalnym systemem i podstawową komórką społeczną, która zaspokaja fizyczne, psychiczne i społeczne potrzeby człowieka. W rodzinie zachodzi proces socjalizacji dziecka, dzięki któremu wzrasta ono na dorosłego człowieka, osobę wynoszącą pewien багаż doświadczeń i przygotowaną do uczestnictwa w życiu społecznym zgodnie z przyjętymi przez niego normami społecznymi i moralnymi. To od swoich rodziców dziecko uczy się mówić, czytać, pisać, logicznie i abstrakcyjnie myśleć, kochać i nienawidzić, swoim zachowaniem i postępowaniem oddziaływać na otaczający go świat.

Rodzina jest ukształtowaną historycznie wspólnotą życia, człowiekowi najbliższą, bo naturalną, niepowtarzalną, niemożliwą do pełnego i bezwarunkowego zastąpienia (Pluta, 1979). Rodzinę można określić, jako: „małą i pierwotną grupę, środowisko i system edukacyjny oraz instytucję socjalizacyjno-wychowawczą i wspólnotę emocjonalno-kulturową” (Lalak, Pilch, 1999: 236). Rodzina to

taka grupa, która jest społecznie aprobowanym sposobem współżycia trwałego, składa się z osobników połączonych tym, co panujący obyczaj uznaje za związek krwi, małżeństwa lub adopcji, zamieszkuje pod wspólnym dachem, ma członków współpracujących ze sobą w ramach uznanego społecznie podziału ról i zadań, przy czym jednym z najistotniejszych przedmiotów tej regulacji jest prokreacja i wychowywanie dzieci (Bauman, 1962). W takim układzie każda rodzina jest inna ze względu na to, że ma swój własny wzorzec wzajemnych oddziaływań, model zachowań, uczuć, zainteresowań itp. Rodzina poprzez zamierzone oddziaływania wychowawcze, jak również przez swój niezamierzony wpływ, który wynika z wzajemnych stosunków uczuciowych i zespołu interakcji między członkami, oraz przez wzory osobowe rodziców przyczynia się do fizycznego, psychicznego i społecznego rozwoju dziecka (Ziemska, 1986). Rodzina jest specyficznym środowiskiem wychowawczym odpowiadającym potrzebom naturalnym dziecka.

Rodzina jest naturalną grupą społeczną zaspokajającą potrzeby wszystkich członków rodziny, zarówno dzieci, jak i dorosłych, a przedmiotem wspólnej troski są potrzeby ekonomiczne, fizyczne, jak również psychiczne (Maciaszkowa, 1980). Znaczenie rodziny wynika z faktu, że w czasie wszystkich lat życia następuje wzajemne wyrównanie poglądów i ocen, członkowie rodziny kontaktują się całą osobowością, a dom – to podpora emocjonalna, ostoja bezpieczeństwa psychicznego (Kamiński, 1972). Rodzina zapewnia człowiekowi zaspokojenie potrzeb emocjonalnych, potrzeb zwierzania się z przeżyć konfliktowych, jest miejscem gdzie można się wyżyć doznawanych upokorzeń, daje poczucie bezpieczeństwa, możliwość utrzymania równowagi, a co najważniejsze – utrzymanie integracji osobowości (Szczepański, 1972). To rodzina jest główną areną, na której mogą być eksponowane indywidualne i niepowtarzalne cechy jednostki zyskujące uznanie i aprobatę ze strony pozostałych członków (Pilch, Lepalczyk, 2003). Każda rodzina tworzy swój własny świat, określający jej spójność, rozwój uczuć i działań, kształtuje wyobrażenia członków rodziny o sobie i o innych.

Z. Tyszka wskazuje, że rodzina stanowi integralną część każdego społeczeństwa, stanowi jego najmniejszą i podstawową komórkę. Jest najważniejszą grupą społeczną, grupą podstawową, z którą człowiek jest ściśle związany znaczną częścią swojej osobowości i ważnymi pełnionymi przez siebie rolami społecznymi (rola męża, żony, ojca, matki, żywiciela rodziny, itp.). Jest także dla człowieka tzw. grupą odniesienia, z którą świadomie i mocno identyfikuje się jako jej członek, współtworzy i przejmuje kultywowane w niej poglądy, postawy, obyczaje, wzory zachowania i postępowania (Tyszka, 1993).

W rodzinie dziecko uczy się po raz pierwszy norm postępowania i jest wdrażane do funkcjonowania w czekających go rolach społecznych (Milerski, Śliwowski, 2000). Jest to jeden z najistotniejszych atrybutów rodziny decydujących o jej wyższości nad innymi środowiskami. Oddziaływanie rodziny nie tylko zaczyna się najwcześniej, lecz także trwa najdłużej. Zaczyna się zanim pojawią się inne środowiska w życiu człowieka, a członków rodziny łączą więzy emocjonalne

(Maciaszkowa, 1991). O sile wpływu rodziny decyduje nie tylko okres jej oddziaływania, lecz także jego ciągłość. Jeżeli dużej liczbie zmieniających się osób, z którymi dziecko styka się w środowiskach pozarodzinnych przeciwstawimy rodzinę, nasunie się wniosek oczywisty: oddziaływanie jej cechuje największa ciągłość i największa systematyczność. W składzie rodziny mogą zachodzić pewne zmiany (zdarza się, że odchodzi jeden z rodziców, powiększa się rodzina – przychodzą na świat kolejne dzieci, itd.), jednak nawet w obliczu tych zmian istnienie, a więc i oddziaływanie rodziny ma charakter ciągły, stabilny i trwały. Świadomość ciągłości istnienia domu rodzinnego ma dla rozwoju dziecka nieocenione znaczenie. Sprawia ona, że rodzina może zaspokoić liczne potrzeby psychiczne dziecka, np. potrzebę bezpieczeństwa, przynależności, aprobaty, więzi emocjonalnej. Ten stan najbardziej obrazowo przedstawia Susan Forward, widząc w rodzinie skomplikowaną sieć miłości, zazdrości, dumy, zmartwień, radości, winy – nieustannego falowania, przyptywu i odpływu ludzkich emocji w najszerszej gamie. Emocje te pojawiają się nieoczekiwanie i są efektem rodzinnych postaw, sposobów wzajemnego postrzegania się i wzajemnych stosunków (Forward, 2006).

Jan Paweł II określił rodzinę, jako pierwotny i podstawowy przejaw wymiaru społecznego osoby, kolebkę życia i miłości, gdzie człowiek rodzi się i wzrasta (Wojtyła, 1999). Socjologowie podkreślają zaś, że rodzina obejmuje przyjęty społecznie model trwałego obcowania płciowego, obejmuje też określoną instytucjonalną formę małżeństwa, zawiera pewien system nomenklatury wyrażającej stosunki pokrewieństwa i dziedziczenia. Jest jednostką gospodarującą – zapewniającą swym członkom utrzymanie i opiekę, czy też zaspakajającą ich potrzeby materialne i przygotowującą ich do samodzielnego życia. Rodzina wreszcie jest grupą mieszkającą wspólnie, tworzącą jedno gospodarstwo domowe, które może obejmować jedno lub wiele pokoleń (Adamski, 1982).

Rodzinę traktować można, zatem jako: 1) instytucję – członkowie rodziny są tu postrzegani nie jako określone osoby, lecz jako pozycje w jej strukturze (córka, matka, ojciec, babcia itd.); 2) system – rodzina jest częścią całości organizacji społeczeństwa oraz 3) grupę społeczną – składa się bowiem z wielu osób, wzajemnie od siebie zależnych i połączonych więziami społeczną. Cementują ją w jedność także pewne wartości i normy społeczne, powszechnie podzielane przez członków rodziny.

Zaspokajanie przez rodzinę potrzeb dziecka wiąże się ze sprawowaniem przez nią określonych funkcji. Funkcje rodziny obejmują cele, do których zmierza życie i działalność rodzinna oraz zadania, jakie pełni rodzina na rzecz swoich członków, zaspokajając ich potrzeby (Adamski, 1982). Z. Tyszka postrzega funkcje rodziny, jako wyspecjalizowane i permanentne działania i współdziałania członków rodziny, wynikające z bardziej lub mniej uświadamianych sobie przez nich zadań, podejmowanych w ramach wyznaczonych przez obowiązujące wzory i normy, a prowadzące do określonych efektów głównych i pobocznych (Tyszka, 1993). Przez funkcje rodziny rozumiemy także skutki wywołane przez działanie i za-

chowanie się członków rodziny, które zawierają się w samej rodzinie lub poza nią, bez względu na to, czy były one zamierzone, czy też nie (Kawula i in., 2000). Prawidłowe wywiązywanie się z pełnienia tych funkcji służy zarówno rodzinie, jak i całemu społeczeństwu

Podstawą wyodrębnienia funkcji rodziny może być albo analiza rodziny jako grupy i instytucji społecznej, albo aspekt trwałości i zmienności tych funkcji. Pierwsze z wyodrębnionych podejść pozwala na wyróżnienie dwóch grup funkcji rodziny – instytucjonalnych i osobowych. Instytucjonalne ujęcie funkcji dotyczy rodziny i małżeństwa jako instytucji społecznych i obejmuje: funkcję prokreacyjną podtrzymującą ciągłość społeczeństwa; funkcję ekonomiczną, polegającą na dostarczaniu dóbr materialnych rodzinie; funkcję opiekuńczą, zabezpieczającą członków rodziny w określonych sytuacjach życiowych; funkcję socjalizacyjną, polegającą na wprowadzaniu członków rodziny w życie społeczne i przekazywaniu im wartości kulturowych; funkcję stratyfikacyjną, gwarantującą członkom rodziny określony status życiowy, wyznaczającą ich przynależność do określonej klasy czy warstwy społecznej; funkcję integracyjną, która jest funkcją społecznej kontroli zachowań członków rodziny, w tym zachowań dorastających dzieci. Z kolei funkcje osobowe, które dotyczą rodziny jako grupy społecznej obejmują: funkcję małżeńską, zaspokajającą potrzeby życia intymnego małżonków; funkcję rodzicielską, która zaspokaja potrzeby uczuciowe rodziców i dzieci oraz funkcję braterską, zaspokajającą potrzeby uczuciowe braci i sióstr. Funkcje rodziny rozważane z punktu widzenia ich trwałości i zmienności, podzielić można na dwie grupy: funkcje istotne (pierwszorzędne) i funkcje akcydentalne (drugorzędne). Do funkcji istotnych kwalifikują się niezbywalne funkcje rodziny, to jest prokreacyjna, socjalizacyjna i funkcja miłości. Z kolei do drugorzędnych zaliczane są te, bez których rodzina może funkcjonować: ekonomiczna, opiekuńcza, stratyfikacyjna, rekreacyjna, religijna – będąca częścią funkcji socjalizacyjnej czy integracyjnej (Adamski, 1982). Poszczególnych funkcji rodziny nie można realizować oddzielnie i niezależnie od siebie, ponieważ wzajemnie się uzupełniają i dopełniają. Dlatego też każde zaburzenie uniemożliwiające bądź też utrudniające realizację którejkolwiek z nich, prowadzi zazwyczaj do chwilowej lub całkowitej niewydolności rodziny w jej funkcjonowaniu i zaspokajaniu potrzeb swoich członków.

Ważnym elementem środowiska rodzinnego jest struktura rodziny, czyli pewien system modelowych zachowań zachodzących pomiędzy członkami rodziny oraz określoną reakcją rodziny do sił zewnętrznych, które na nią oddziałują. Strukturę rodziny określa: 1) Wielkość i jakość członków rodziny (dzietność, liczba innych krewnych i ilość pokoleń składających się na rodzinę); 2) Siła więzi instytucjonalnych i psychicznych łączących poszczególnych członków rodziny, świadcząca o mniejszej lub większej spójności rodziny, szczególnie siła związków uczuciowych; 3) Układ pozycji i ról społecznych oraz przestrzenne ich usytuowanie; 4) Struktura wewnątrzrodzinnej władzy i autorytetów łącząca się dość silnie z układem pozycji społecznych, a także wewnątrzrodzinny rozkład miłości

i względów (Tyszka, 1993). Inny wpływ na rozwój dziecka wywiera rodzina wielodzietna, która złożona jest z rodziców i kilkorga dzieci, inny zaś taka, w której jest tylko jedno dziecko wychowywane przez kilka osób dorosłych np. rodziców i dziadków (Jackowska, 1980). Naturalne i optymalne warunki rozwojowe może dziecku zapewnić tylko pełna rodzina, choć nie oznacza to, że każda pełna rodzina istotnie je zapewnia (Filipczuk, 1985). Trwanie rodziny oraz prawidłowe spełnianie jej funkcji, tak ważnych dla jednostki, zależy od więzi społecznej w rodzinie. Jest ona definiowana, jako ogół stosunków społecznych, czyli zależności pomiędzy członkami rodziny oraz ogół postaw tych członków wobec siebie, wobec wartości i celów rodziny. Ze względu na charakter stosunków występujących w rodzinie, można mówić o zdecydowanej przewadze więzi osobowych, wynikających z osobistych i stałych kontaktów jej członków. Dla funkcjonowania rodziny znaczenie mają też więzi rzeczowe, opierające się na prowadzeniu wspólnego gospodarstwa domowego, posiadaniu dóbr materialnych oraz na statusie społecznym małżonków i związkach interesów rodziny z otoczeniem społecznym (Muszyński, 1971). Funkcje rodziny ściśle wiążą się z jej strukturą tzn. z układem ról i pozycji społecznych, charakterem oraz konfiguracją stosunków międzyosobowych. Z kolei same także oddziałują silnie na strukturę rodziny i charakter więzi łączących jej członków.

Rodzina, jako grupa społeczna określa normy i wartości oraz realizuje je za pomocą mniej lub bardziej świadomych metod i technik. O efektach socjalizacji dziecka w rodzinie decydują również formy stosunków łączących rodziców z dziećmi. Reakcje rodziców wobec dziecka cechują się na ogół pewną stałością w sposobie oceny jego zachowania, w sposobie odzywania się do niego, otaczania opieką. Postawa rodzicielska, macierzyńska czy ojcowska, jest tendencją do zachowania się w pewien specyficzny sposób w stosunku do dziecka (Kozłowska, 1984). Postawy rodzicielskie wywierają głęboki wpływ na dziecko między innymi, dlatego że emocjonalny stosunek rodziców do dziecka wyraża się w każdym niemal słowie skierowanym do niego, w każdej czynności związanej z jego pielęgnacją i opieką nad nim, stanowi także komponent każdego zabiegu wychowawczego (Ziemska, 2009). Postawa rodzicielska ukierunkowuje zachowanie się rodziców wobec dziecka. W postawie odzwierciedlają się uczucia, którymi rodzice obdarzają dziecko. Względnie trwałe nastawienie emocjonalne, którym przepełnione jest postępowanie rodziców, wywołuje u dziecka reakcję w postaci specyficznego zachowania się. Postawy rodzicielskie mogą być właściwe, stwarzające odpowiednie warunki psychospołeczne dla prawidłowego rozwoju dziecka, ale bywają też niewłaściwe, wpływające ujemnie na kształtowanie się jego osobowości. M. Ziemska wyróżnia cztery postawy rodzicielskie prawidłowe: akceptacja, współdziałanie, rozumna swoboda, uznanie praw oraz cztery postawy nieprawidłowe: nadmierne ochranianie, nadmierne wymagania, unikanie kontaktu, odrzucenie dziecka. Postawy rodzicielskie ulegają zmianom w miarę jak zmienia się ich przedmiot, czyli dziecko w różnych fazach swego rozwoju (Ziemska, 1986). Dziecko

akceptowane przez rodziców otoczone jest opieką, zaspokajane są jego potrzeby fizyczne i psychiczne. Takie dziecko rozwija się prawidłowo, jest aktywne, pewne siebie. Dziecko odrzucone, a więc traktowane niechętnie, niekiedy wręcz wrogo, oceniane jest surowo, rodzice mało o nie dbają. Przeżywa ono stale frustracje, często otoczone jest zakazami i poddawane surowej dyscyplinie. Odrzucenie zaburza rozwój emocjonalno-społeczny dziecka, czuje się ono zagrożone, przeżywa lęk, niepokój. Dziecko odrzucone wyrasta w poczuciu izolacji, jego samoocena jest przeważnie negatywna. Odrzucone dzieci są na ogół nieposłuszne, arogantkie, wybuchowe. Zachowują się biernie, apatycznie, wycofują się ze stosunków społecznych, żyją samotnie. Postawa obojętna charakteryzuje się słabym kontaktem uczuciowym. Dziecko traktowane obojętnie przejawia postawy negatywne, agresywne, w grupie rówieśniczej pragnie zwracać na siebie uwagę, imponować kolegom (Zaborowski, 1980). Postawy rodziców wobec dziecka stanowią jeden z elementów całokształtu stosunków interpersonalnych w rodzinie, nie można ich więc analizować w oderwaniu od szerszego tła życia rodziny i wzajemnych stosunków między jej członkami.

Atmosfera w rodzinie charakteryzuje się poczuciem więzi, wspólnotą dążeń, umiejętnością współżycia i współdziałania, wzajemnym szacunkiem i zrozumieniem, tolerancją odmienności upodobań i zainteresowań, solidarnością rodzinną. Na tworzenie atmosfery życia rodzinnego wpływają wszystkie składniki rodzinnej egzystencji, równocześnie ona sama wpływa na kształtowanie się nowych sytuacji i rzutuje na całokształt funkcjonowania rodziny. Atmosferę w rodzinie tworzą następujące czynniki: właściwości i walory rodziców, wzajemne stosunki między rodzicami, stosunek rodziców do dzieci, stosowane przez nich metody wychowawcze, osobowość każdego z dzieci, stosunki wewnętrzne w rodzinie, świadomość odpowiedzialności za los dzieci. Dziecko wychowane w domu, w którym ma miejsce zgodne współżycie małżeńskie, gdzie jest ono kochane i akceptowane, czuje się szczęśliwe, ponieważ miłość daje mu poczucie bezpieczeństwa, zapewnia równowagę psychiczną i stabilizację. Wykładnikiem niekorzystnej atmosfery wychowawczej jest niezgodne pożycie rodziców, brak zainteresowania dzieckiem, stosunek wrogości lub obojętności jednego lub obojga rodziców, niekonsekwentne lub nieodpowiednie metody wychowawcze, brak więzi rodzinnej (Pielkowska, 1980). Według I. Obuchowskiej wyróżnić można pięć rodzajów traumatyzującej atmosfery rodzinnej: atmosfera napięta, hałaśliwa, depresyjna, obojętna, nadmiaru emocji i problemów. Atmosfera napięta jest pełna nieufności, nieudomówień, konfliktów. Atmosfera hałaśliwa z awanturami, kłótniami, niezwykle męczy. Atmosferę depresyjną cechuje smutek, przygnębienie, rezygnacja. Obojętna atmosfera charakteryzuje się brakiem związku uczuciowego rodziców z dziećmi, przy zaspokajaniu innych potrzeb. Nadmiar emocji i problemów to atmosfera ogólnie silnie zabarwiona emocjonalnie lub mogą to być nadmierne emocje skierowane wybiórczo ku dziecku. Traumatyzującą atmosferę rodzinną często charakteryzuje to, że dziecko wychowywane w niej przeżywa niepokój, niepewność tego,

co nastąpi, stałą antycypację lęku, która przybrać może postać lęku przed lękiem. Typowa jest tu atmosfera rodzin alkoholików. Również wadliwą atmosferę tworzą rodzice odrzucający swoje dziecko, rozwodzący się, niezrównoważeni psychicznie (Obuchowska, 1981). Wzajemne związki emocjonalne rodziców oraz proces niwelowania różnic osobowościowych prowadzą do wytwarzania indywidualnej i niepowtarzalnej organizacji układu stosunków rodzinnych. Decyduje ona o właściwej danej rodzinie atmosferze, która wpływa na rozwój osobowości dzieci i kształtowanie się ich społecznych relacji.

We współczesnej rodzinie wielość sytuacji wychowawczych wymaga od rodziców wiedzy o dziecku i jego potrzebach, świadomości własnej roli wychowawczej oraz poczucia odpowiedzialności za los dziecka i jego prawidłowy rozwój. We właściwie funkcjonującej rodzinie wzajemnie zaspokajane są potrzeby miłości, bliskiego kontaktu, zrozumienia i wymiany uczuć, przynależności oraz potrzeby uznania i samorealizacji. Według E. Jackowskiej potrzeba miłości, życzliwości, ciepła jest jedną z najważniejszych potrzeb psychicznych dziecka. Świadomość, że jest się kochanym i akceptowanym przez rodziców, rozwija i umacnia poczucie bezpieczeństwa, poczucie własnej wartości, odporność psychiczną, aktywność poznawczą i społeczną, a tym samym jest podstawowym warunkiem prawidłowego rozwoju osobowości (Jackowska, 1980). Z kolei K. Obuchowski stwierdza, że u człowieka występują trzy specyficzne ludzkie potrzeby: potrzeba poznania, potrzeba kontaktu emocjonalnego, potrzeba sensu życia. Niezaspokojenie jednej z nich powoduje, że orientacja człowieka w świecie jest niepełna i nie zabezpiecza jego prawidłowego funkcjonowania (Obuchowski, 1983). U podstaw rozwoju osobowości leżą potrzeby, a dla jej kształtowania się duże znaczenie ma sposób ich zaspokajania. Zaspokojenie psychicznych potrzeb dziecka, wzmocnienie i utrwalenie więzi społeczno-emocjonalnej, ma niezwykle istotny wpływ na kształtowanie się osobowości i późniejsze jej funkcjonowanie. Ludzie, u których w trakcie życia, szczególnie we wczesnych latach zaspokojone były potrzeby podstawowe, rozwija się wyjątkowa wytrzymałość na aktualne i przyszłe frustracje. Dzieje się tak dlatego, że ludzie ci mają silną, zdrową strukturę charakteru będącą rezultatem podstawowego zaspokajania potrzeb. W toku rozwoju dziecka kształtuje się i rozwija jego osobowość mająca charakter struktury, której elementy pozostają ze sobą we wzajemnym dynamicznym związku, zaś czynniki, które determinowały rozwój osobowości, pozostawiają trwałe ślady w treści nastawień i sposobie ich organizacji (Baran, 1981). Zachowanie dziecka zależy od tego, jakie ma ono potrzeby oraz jakimi sposobami nauczyło się je zaspokajać, a także jak przywykło reagować na trudności i przeszkody w realizacji swych pragnień. Zachowanie dziecka uwarunkowane jest nie tylko czynnikami związanymi z jego osobowością. Zależy ono również od wielu czynników natury społecznej, takich, jak: stosunki łączące dziecko ze starszymi, normy i wzory zachowania, które obowiązują w konkretnym środowisku oraz pozycji i roli dziecka w rodzinie. Zróżnicowane role, wyrównane pozycje łączą się z pozytywnym stosunkiem dzie-

ci do rodziców, przywiązaniem do rodziny, wzajemną życzliwością. Taki układ ról i pozycji sprzyja wzmocnieniu spójności rodziny.

Dziecko wprowadzane jest przez rodzinę w świat wartości kulturalnych i społecznych, w rodzinie po raz pierwszy styka się z pojęciami dobra i zła, rzeczy dozwolanych, pochwalanych i potępianych. Rodzice poprzez swoje zachowania i oceny ujawniają dziecku, co w życiu jest ważne, z czym należy się liczyć oraz jak należy odnosić się do ludzi. W rodzinie kształtują się opinie dziecka o domownikach, sąsiadach, szerszym środowisku, sprawach społecznych, etycznych. Rodzice nie tylko pobudzają i kształtują u dziecka określone postawy i opinie, ale również wprowadzają pewne nakazy i zakazy, równocześnie kontrolują i ograniczają jego aktywność. Rodzina przygotowuje dziecko do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym.

Bibliografia

- Adamski F. (1982), *Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie*, PWN, Warszawa.
- Baran B. (1981), *Rola więzi społeczno – emocjonalnej w kształtowaniu osobowości dziecka*, PWN, Warszawa-Poznań.
- Bauman Z. (1962), *Zarys socjologii. Zagadnienia i pojęcia*, PWN, Warszawa.
- Forward S. (2006), *Toksyczni rodzice*, Jacek Santorski & CO, Warszawa.
- Filipczuk H. (1985), *Rodzice i dzieci w młodszym wieku szkolnym*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Jackowska E. (1980), *Środowisko rodzinne a przystosowanie społeczne dziecka w młodszym wieku szkolnym*, WSiP, Warszawa.
- Kamiński A. (1972), *Funkcje pedagogiki społecznej*, PWN, Warszawa.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A.W. (2000), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kozłowska A. (1984), *Zaburzenia emocjonalne u dzieci w wieku przedszkolnym*, WSiP, Warszawa.
- Lalak D., Pilch T. (red.) (1999), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Maciaszkowa J. (1980), *O współżyciu w rodzinie*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Maciaszkowa J. (1991), *Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Milerski B., Śliwierski B. (red.) (2000), *Pedagogika. Leksykon PWN*, Warszawa.
- Muszyński H. (1971), *Rodzina, moralność, wychowanie*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Obuchowski K. (1983), *Psychologia dążeń ludzkich*, PWN, Warszawa.

-
- Pielkova J. (1980), *Moje dziecko jest niegrzeczne*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa.
- Pilch T., Lepalczyk I. (red.) (2003), *Pedagogika Społeczna*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Pluta A. (1979), *Młodzież i dom rodzinny*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Szczepański J. (1972), *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa.
- Tyszka Z. (1993), *Socjologia rodziny*, PWN, Warszawa.
- Wojtyła K. (1999), *Rozważania o istocie człowieka*, PAT, Kraków.
- Zaborowski Z. (1980), *Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Ziemska M. (red.) (1986), *Rodzina i dziecko*, PWN, Warszawa.
- Ziemska M. (2009), *Postawy rodzicielskie*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa.